

usodi države. Jeziček na tehtnici seveda odmislim. Sundhaussen ne obsoja ne levo ne desno, pač pa odmerja, razmišlja in skuša razumeti pojave tako kot so bili, zastavlja vprašanja, ki se pri nas dolgo ali sploh niso zastavljala. Kot recimo avtorjeva teza, da je bilo javno razpravljanje o dogodkih med vojno nezaželeno, ker bi bila s tem vprašljiva ne samo država, pač pa tudi partija kot stvarnica nove države, saj je KPJ stala in padla z novo koncepcijo države in nova država je stala in padla s KPJ. Ko govori o žrtvah vojne, opozarja, da so številke imele tako v družbenem kot političnem življenju ključno vlogo in je zato prišlo do tabuiziranja á la Jasenovac. Ob tem pa kljub 50.000 razpravam in knjigam o obdobju NOB vendarle ni prišlo do premaganja preteklosti in nekatere teme so ostale permanentni tabuji. Žetev nepremagane preteklosti pa se je na prelomu devetdesetih let pokazala v nepričakovano krvavi obliki, zaključil Sundhaussen svoje delo o jugoslovanskem eksperimentu. Vsekakor je to knjiga, ki jo je vredno prebrati, glede na pomanjkanje tovrstnih pregledov pa bi jo nemara že zaradi študentov kazalo tudi prevesti.

Franc Rozman

**Narodu in državi sovražni – Pregon koroških Slovencev 1942, Volks- und staatsfeindlich, Die Ver-
treibung von Kärntner Slowenen 1942.** Ur. Avguštin Malle in Valentin Sima. Celovec/Klagenfurt: Založba
Drava Verlag – Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, 1992, 479 strani.

»Pred petdesetimi leti – 14. in 15. aprila – se je začelo množično preganjanje koroških Slovencev. Tedanjih dogodkov se ne spominjamo iz želje po maščevanju, vendar si tudi pozabe ne želimo. Mi smo bili takrat večinoma še otroci ali mladostniki. Trpljenje naših očetov in mater, dedov in babic je bilo nepopisno. Bili so predvsem kmetje in povezani s svojo zemljo, pa so čez noč postali brezdomci – berači.« Tako Jože Partl, predsednik Zveze slovenskih izseljencev označuje tragične dogodke iz polpretekle zgodovine, ki so bili rezultat »etničnega čiščenja« slovenskega dela Koroške. Pregon je imel izrazito negativne posledice za neposredno prizadete, omajal pa je tudi odporno moč celotne slovenske skupnosti na Koroškem.

Temu je posvečen obravnavani zbornik, ki je nastal na pobudo Zveze slovenskih izseljencev in je rezultat znanstvenega sodelovanja med Inštitutom za sodobno zgodovino celovške univerze in Slovenskim znanstvenim inštitutom v Celovcu. V njem sta njegova urednika dr. Avguštin Malle in dr. Valentin Sima v treh med seboj dopolnjujočih se sklopih zbrala vrsto strokovnih prispevkov slovenskih in avstrijskih avtorjev, spomine bivših pregnancev in ohranjena pisma iz pregnanstva sorodnikom in prijateljem ter objavila izbor delnih prepisov dokumentov, ki jih hranijo različni arhivi (Arhiv krške škofije, Zvezni arhiv v Koblenzu in Berlinu) in ki avtentično dokumentirajo zadržanje južnokoroškega prebivalstva v času nacizma in načrte, v katerih je nemški nacionalsocializem napovedal usodo koroškim Slovencev. Spomine bivših pregnancev je zbral Rado Janežič, publicist in manjšinski organizator ter nekdanji glavni urednik Slovenskega vestnika, ki je v uvodu njihovega izbora zapisal: »Njihova pripovedovanja niso izmišljene zgodbe, napisane v leporečnem jeziku, marveč so s preprostimi besedami zabeleženi spomini na vse to, kar so resnično doživljali – ravno to pa daje njihovim pričevanjem enkratno vrednost.«

Dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani in avtor številnih znanstvenih del na temo druge svetovne vojne, v uvodnem prispevku oriše položaj slovenskega naroda ob okupaciji 1941 in nacistično raznarodovalno politiko. To, kar je Hitler nakazal v knjigi *Mein Kampf* 1925, so v naslednjem desetletju pripravljali protagonisti nacionalsocializma. Načrtovali so povrnitev po prvi svetovni vojni izgubljenega ozemlja in osvojitve obsežnih območij vzhodne Evrope za ustvaritev t.i. »življenjskega prostora« (Lebensraum) za nemški narod. Praktično so to začeli izvajati s Hitlerjevimi odloki o utrjevanju nemštva 7. 10. 1939. Himmler, državni komisar za utrjevanje nemštva, je prek različnih uradov začel izvajati tri glavne ukrepe: izgon nemškega prebivalstva, naselitev Nemcev in ponemčenje prebivalstva na zasedenih območjih. Na zasedenem slovenskem ozemlju je bilo za izgon predvideno 220–260.000 Slovencev (Ferenc opozori na terminološko razlikovanje pojma izselitev in izgon, ki se v Sloveniji uporablja od 1971). Vendar so nacisti z izgonom 80.000 Slovencev uresničili le del svojega genocidnega načrta. Sistematični raznarodovalni ukrepi so zajeli vsa področja človeškega življenja. Šlo je za načrtno in nasilno odstranjevanje vsega, kar bi lahko vzdrževalo, spodbujalo ali krepilo slovensko narodno zavest, ter uvajanje vsega, kar bi dajalo nemški videz dežele. Ponemčevanju ljudi sta bili namenjeni predvsem društvi Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza. Da bi bila germanizacija še učinkovitejša, so predvideli naselitev 80.000 Nemcev. Med posebnostmi nacistične okupacije avtor posebej opozori na rasni in politični pregled vsega prebivalstva razen Nemcev. Po njegovih ocenah takšnemu celovitemu pregledu niso podvrgli nobenega drugega naroda. V prvem, deloma tudi v drugem letu okupacije se je pravnoformalno priključitev zasedenih pokrajin vedno znova prestavljalo na ugodnejši čas. Vzrok za to je bil politično-zakonsko-tehnične narave, temu pa se je leta 1942 pridružilo še slovensko osvobodilno gibanje. Avtorjeva ugotovitev, »slovenski upor je to vprašanje odložil z dnevnega reda nacističnega okupatorja«, je nekoliko smela. Ob vsej kompleksnosti nemškega okupacijskega sistema in interne nemške politike v zasedenih pokrajinah in ob verjetno še deloma neraziskanih virih (precej virov je poleg Ferenc obdelal tudi H. Schara, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1971–1972, št. 1–2, str. 239), vprašanje priključitve Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu ostaja še vedno odprto. Na koncu članka Ferenc nakaže nujnost po preučitvi odnosa posameznih plasti in političnih skupin Slovencev do okupacije in do okupatorja. Večjo pozornost pa bi morali posvetiti tudi vedenju Nemcev v Sloveniji, ker se je to v času okupacije spreminjalo.

Dr. Avguštin Malle, predsednik Slovenskega šolskega društva in dolgoletni ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, v svojem prispevku obdela položaj koroških Slovencev pred »anšlusom«, pri čemer največ prostora posveča priseljevanju rajhovcev konec dvajsetih in v tridesetih letih; opira se predvsem na Steinacherjevo zapuščino v koblenškem arhivu. Koroški Slovenec je negativno ocenjeval dejavnosti strank in organizacij (Koroške domovinske zveze, Koroške posredovalnice za zemljiški promet, Društva za nemštvo v inozemstvu), ki so podpirale naseljevanje protestantskih rajhovcev na Koroškem. Tja se je do začetka tridesetih let preselilo 109 družin, ki so posedovale 4811 oralov sveta. Pri ocenjevanju sprememb v koroški slovenski politiki se avtor zaradi pomanjkanja arhivskega materiala Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem oz. Koroške slovenske stranke (KSS) in drugih slovenskih manjšinskih organizacij opira na glasilo Koroški Slovenec ter na nemško publicistiko, ki pa je bila v večini protislovenska. Po mnenju večine zgodovinarjev pomeni leto 1930 pomemben preokret v politiki slovenske manjšine z odločitvijo KSS, da na državnozbornih volitvah podpre krščanske socialiste. S tem je KSS zašla v problematično bližino ideologije stanovske države, od katere je veliko, in kot se je kasneje izkazalo, preveč pričakovala. Politično stališče slovenske stranke reprezentira tudi njen odnos do nacizma. Zanimivo in kar preroško je Koroški Slovenec 13. aprila 1932 zapisal: »Vse rojene Slovence, ne samo zavedne, bi torej čakalo pregnanstvo, ako narodni socialisti pridejo do moči.« Vendar pa, kot ugotavlja Malle, list ni vedno tako jasno govoril o nacizmu, občasno je bil do nekaterih njegovih eksponentov predstavniki niso razumeli ali pa niso hoteli razumeti splošnega političnega dogajanja v državi. Očitno je, da je strankarska razcepljenost in iskanje primarne vloge v zavzemanju za manjšinske pravice pri strankah, ki so pokrivalo slovenski volilni potencial, zlasti pa nejasnost lastnega političnega izhodišča, negiralo prizadevanje za slovensko kulturno in politično afirmacijo na Koroškem (to se vse do danes izraža kot permanenten pojav). To je tudi pripomoglo k načrtni in vedno bolj agresivni germanizaciji področja.

To moje razumevanje se deloma nanaša na razpravo pod naslovom »Koroška kultura med kljukastim in krščanskim križem« dr. Francija Zwittera ml., ki na dunajskem Boltzmannovem inštitutu preučuje novejšo kulturno in politično zgodovino koroških Slovencev. V svoji razpravi opozarja na pogloblitve napake koroškoslovenske politike v obdobju do 1941. Posebej pomembno je njegovo opozorilo na ozkost pojmovanja slovenske kulturne politike, saj je slovensko vodstvo samovoljno izključevalo iz svojih vrst nekmečke sloje in nekrščanska gledanja, kar je onemogočalo razvoj kulturnega in političnega pluralizma, od sebe odrinilo socialno demokracijo in jo potisnilo v vrsto sovražnikov: »dobremu slovenskemu kmetu na južnem Koroškem nasprotujeta nemški nacionalist in socialdemokratski internacionalist«. Slovenski prosveti in socialni demokraciji avtor očita, da se v novih razmerah v avstrijski republiki, kljub že jasno definiranim nasprotjem, nista poskusili niti najmanj sporazumeti. Tudi Zwitter poudarja preveliko zaupljivost do avstrijske katoliške države, katere avtoritarna oblast ni brzdala koroškega nemškega nacionalizma, ki se je bohotil prek domovinskih krožkov. Njihovo število je po letu 1935 močno naraslo (leta 1935 jih je bilo 35, leto kasneje že nad 50), slovenska društva pa na to sploh niso reagirala. Posebej je delo domovinskih krožkov začrtal dr. Max Rumpold, eden vodilnih germanizatorjev, ki je v svojem konceptu širitve nemške kulture apeliral na »skupinsko kulturo in skupinski duh« ne glede na nacionalne in socialne razlike. To je bila uspešna agitacija nemških krožkov nasproti zaprtosti slovenske prosvete. Miroljubno kulturno tekmovanje se je ob »anšlusu« prelevilo v militantnega, ki je zanikalo obstoj slovenstva na Koroškem. Slovensko prosvetno vodstvo je ob nujnosti preživetja priznalo novo nacistično oblast in z njo vzpostavilo določene stike. Po avtorju jim tega ne gre zameriti, saj bi vsako drugačno zadržanje vodilo k radikalizaciji odnosa oblasti do manjšin. Slovenska kulturna politika je ubrala »beg v nacionalno romantiko«, ki se je že prej izkazala kot zgrešena. Kljub intenzivaciji ponemčevalne kulturne politike pa je, kot ugotavlja Zwitter, do napada na Jugoslavijo veljala neka oblika sožitja (»cohabitation«).

Dr. Avguštin Malle je tudi avtor prispevka, ki govori o odnosu med koroškimi Slovenci in katoliško cerkvijo v času nacizma. Sam odnos med katoliško cerkvijo in nacističnimi oblastmi v Avstriji ni bil zavidanja vreden, zlasti so bili na udaru slovenski katoliški dostojanstveniki. Malle poudarja, da je slovenska duhovščina pozitivno ocenjevala delo kapiteljskega vikarja Andreasa Rohracherja in poznejšega škofjiskega kanclerja Josefa Kadrasa v prid slovenstvu na Koroškem v obdobju nacizma. Cerkvene ukrepe še izpred anšlusa, kot so izid dvojezičnega katekizma, lista Nedelja in nastajanje zametka kasnejšega Slovenskega dušnopastirskega urada v sklopu sekretariata Karitas, je treba relativizirati ob upoštevanju pritisaka, ki so ga oblasti izvajale na cerkev, saj ti ukrepi nikakor niso dajali zadovoljivih rezultatov. Zlasti pa je tudi očitno, da se ordinariat krške škofije proti pričakovanju slovenskih duhovnikov ni distanciral od nekaterih ukrepov, kot je npr. premeščanje nemških duhovnikov na dvojezična območja. Pomembnejši za politično delovanje slovenske narodne skupnosti je sklep avstrijske škofovske konference 1933 o prenehanju političnega delovanja celotnega klera. Po »anšlusu« je katoliška cerkev v Avstriji z novimi oblastmi sklenila kompromis, slovenščina je bila izgnana iz cerkva, slovenski duhovniki pa so bili zaradi svoje nacionalne pripadnosti prepuščeni različnim ukrepom nacistične vlade. V prvem obdobju so sledile »prememitve« 19 slovenskih duhovnikov na nemška področja zaradi »varnostno-policijskih razlogov«. Takoj po napadu na Jugoslavijo pa je gestapo aretirala domala vse slovenske duhovnike, tudi tiste, ki so delovali izven slovenskega oz. dvojezičnega območja. Po podatkih iz dostopnih arhivskih virov je gestapo zasledoval najmanj 62 duhovnikov in jih odpeljal v ječe in koncentracijska taborišča. Malle prispevek dopolnjuje s konkretnimi opisi usod slovenskih duhovnikov na Koroškem. Kot žrtve nacizma je umrlo 6 duhovnikov in 4 bogoslovci.

Najobširnejši članek zbornika predstavlja razprava dr. Valentina Sime, univerzitetnega asistenta Inštituta za sodobno zgodovino na celovški univerzi. V svojem prispevku o pregonu koroških Slovencev 1942 daje celovit pregled priprav na pregon, njegove izvedbe in posledic. Pri tem navaja vrsto dokumentov, ki zgovorno potrjujejo vsako njegovo ugotovitev. Razprava je razdeljena na tri dele: predzgodovino, reakcije in intervencije vojske. Izhaja iz osnovnega dejstva, da je imelo preseljevanje prebivalstva kot »reševanje« manjšinskega vprašanja v političnem mišljenju med obema vojnoma dokaj vidno mesto. Omenja zamisel nekega S. Lichtenstaedterja, da bi lahko Slovence izselili v Dalmacijo, nemškogovoreče prebivalstvo iz južne Tirolske pa na Koroško. Sima analizira nacistične ukrepe, ki so imeli namen uničiti vse ostanke slovenskega kulturnega, političnega in gospodarskega življenja. Med osebnostmi, ki so bili za to najbolj »zaslužni«, izstopa Alois Maier – Kaibitsch. Vodilni akterji omenjene politike so že leta 1939 menili, da bi lahko preselitev Nemcev iz Kanalske doline služilo utrjevanju nemštva na Koroškem. Himmelerjeva odredba z dne 25. 8. 1941 je že začrtala usodo 200 slovenskih družin, ki naj bi bile »narodu in državi sovražne« in bi jih bilo treba »izseliti« ter na njihova mesta naseliti priseljence iz Kanalske doline. Določitev sovražnih družin je bila poverjena gestapu. Kako je njen šef prišel do takšnega seznama, ni popolnoma pojasnjeno, sicer pa je bilo zbiranje podatkov naloga Kärntner Heimatbunda, katerega končni seznam je štel 1220 oseb. Od teh jih je bilo aprila 1942 po uradnem poročilu 917 izgnanih v rajh in to prek zbirnega taborišča Žrelec (sem je bilo 14. in 15. aprila odpeljano 186 koroških slovenskih družin). Pregon je povzročil med prebivalstvom deloma negotovost in preplah, deloma pa je vodil – tudi s strani nemškogovorečih (iz različnih motivov) – do intervencij za posamezne pregnance in celo do protestov, ki do sedaj še niso bili znani. O intervencijah vojaških oblasti za vojake iz pregnanih družin so se ohranili zanimivi dokumenti, ki pričajo o vztrajnih prizadevanjih vojaškega nabornega urada v Beljaku in komandanta vojaškega okraja Spittal ob Dravi od maja 1942 do februarja 1943.

Dr. Teodor Domej s Pedagoškega inštituta v Celovcu, nekdanji sodelavec Slovenskega znanstvenega inštituta, kjer je proučeval jezikovno in kulturno zgodovino koroških Slovencev, v svojem prispevku pod naslovom O pomemčevanju južne Koroške za časa nacizma in odmevi nanj (1938–1942) razpravlja o oblastnih ukrepih na Koroškem pred začetkom slovenskega oboroženega odpora proti nacizmu, pri čemer pokaže na ozadja nekaterih koroških posebnosti pomemčevalne politike. Uvodoma opozarja na vsem znano dejstvo, da se asimilacijska politika ni niti začela niti končala z letnicama, ki zamejajeta nacional-socialistično obdobje na Koroškem. Tu je že dolgo pred nacizmom obstajalo osnovno politično soglasje nemških strank, da je treba slovensko manjšinsko vprašanje rešiti z asimilacijo. Ljudsko štetje 1939, po katerem se je za nacionalne Slovence priznalo le 7715 oseb, kot materinščino pa je navedlo slovenščino 43.179 oseb (samo slovenščino 14.088 oseb, ostali v kombinaciji z nemščino, kot »windisch« ali kot »deutsch und windisch«), kaže na to, da je nacistična oblast imela opraviti z narodno skupnostjo, ki jo je predhodna asimilacijska politika notranje nacionalno že močno diferencirala. Pri obravnavanju položaja slovenske manjšine je treba upoštevati tudi dejstvo, da so bili koroški Slovenci po anšlusu nemški državljani, kar jim je vsaj dajalo možnost izbire, ali ostanejo Slovenci ali pa preživijo. Nekaj prostora avtor namenja teoretičnim prvinam rasistične in pomemčevalne politike ter navaja nekatere njihove avtorje (Hitlerja, tedanjega koroškega zgodovinarja M. Wutteja in jezikoslovca E. Kranzmayerja). Posebej zanimiv si mi zdi tisti del članka, kjer avtor prikaže reakcije na izgon slovenskih družin aprila 1942. Pri tem gre za opozorila nekaterih koroških okrajnih organov na katastrofalne posledice v kmetijskem gospodarstvu, izgnane so bile namreč večinoma trdne kmečke družine. Avtor omenja tudi do danes osamljeni dokument, ki priča o tem, da je nek krajevni strankarski prvak proti pregonu sprožil podpisno akcijo. Ni pa zaslediti protestov proti strukturalnemu nasilju nasproti slovenski manjšini.

France Filipič, pesnik, publicist in zgodovinar, ki se je v zadnjih dveh desetletjih precej ukvarjal z revolucionarnim delavskim gibanjem, piše (tudi kot nekdanji taboriščnik) o koroških Slovencih v koncentracijskih taboriščih Tretjega rajha. Pričujoča razprava je prvi poskus, na osnovi razpoložljivih podatkov ugotoviti obseg in potek deportacij slovenskega življa na avstrijskem Koroškem v uničevalna nemška taborišča. Deportacije so potekale po letu 1938 v treh valovih: v prvem od anšlusa marca 1938 do napada Nemčije na Jugoslavijo aprila 1941, v drugem od aprila 1941 do konca 1942 in v tretjem od konca 1942 do maja 1945. Prvi val je zajel osebe, ki so bile koroškim oblastem trn v peti že pred 1938 zaradi njihovih prizadevanj za krepitev narodne zavesti in v obrambi političnih, gospodarskih in kulturnih postojank slovenskega življa. V drugem valu so morali v taborišča ljudje, ki bi po mnenju oblasti lahko prešli iz obrambnega v aktivni odpor ter bi bili v oviro dokončni germanizaciji pokrajine, tretji val deportacij pa je zaradi svojega obsega prerasel v genocid nad slovenskim prebivalstvom. Sodni, upravni in policijski arhivi v Celovcu še niso dostopni, zato se Filipič navezuje na podatke, ki jih je 1947 zbral in uredil Pokrajinski odbor OF za Slovensko Koroško v Celovcu. Pomagal si je tudi z znanstvenimi in poljudnoznanstvenimi publikacijami, ki so izšle po drugi svetovni vojni v Sloveniji in Avstriji o novejši zgodovini avstrijske Koroške. Mnoge podrobnosti pa so razvidne iz spominskih in reportažnih člankov v povojni časopisni periodiki in revialnem tisku. Po podatkih je bilo največ koroških Slovencev deportiranih v koncentracijska taborišča Auschwitz, Dachau, Ravensbrück in Mauthausen. Skupno je bilo aretiranih in poslanih v taborišča 917 oseb (številka je identična številu pregnanih v Nemčijo v prvem valu aprila 1942!), od teh je bilo tam ubitih ali pogrešanih 199. Največ žrtev je bilo odpeljanih iz občine Bela (215), Sele (71), Borovlje (46) in Bekštajn (45). Avtor navaja nekaj podatkov za posamezne deportirane osebe iz različnih obdobij deportacij, tako precej natančno ilustrira takratne dogodke.

Mario Nachtigal, glavnošolski učitelj in absolvent zgodovine na dunajski univerzi, se v članku Subjektive Verarbeitung von Widerstandskampf ukvarja s subjektivnim dojetanjem sodelovanja v odpor-niškem gibanju v drugi svetovni vojni. To problematiko raziskuje na skupini nekdanjih slovenskih pripadnikov odpora na Koroškem. Intervjuji so bili opravljeni na osnovi »oral history«, v središču pogovora je

bila celotna življenjska zgodba slovenskih odporikov. Delo je izhajalo iz naslednje predpostavke: nekdanji borci odpora sami sebe vidijo kot obrobno skupino, ker na Koroškem zaradi pomanjkljivo izvedene denacifikacije med koroškim prebivalstvom obstaja o odporu negativna slika. Raziskava je pokazala, da med deli južnokoroškega prebivalstva še vedno ostaja latentni nacistični besednjak. Nekdanji slovenski odporniki se čutijo kot pripadniki manjšine, pa tudi kot člani antifašističnega gibanja, ki ga prebivalstvo južne Koroške ne čuti kot osvoboditev, ampak kot grožnjo.

Predmet obravnave dodatno osvetljujejo izbrana pisma in spomini pregnancev, ki opisujejo, kako so doživljali pregon z domače zemlje, transport v neznano tujino in ponižujoča doživetja v taboriščih. Zbornik zaključujejo cerkveni dokumenti, dokumenti Glavnega državnega varnostnega urada, delovna poročila okrožne kmetijske organizacije Velikovec, poročila žandamerijskih postaj (za okraj Velikovec), dokumenti Okrožnega sodišča nacistične stranke ter dokumenti iz zapuščine Hansa Steinacherja (vodilni funkcionar Zveze za nemštvo v inozemstvu) in poročilo dr. Joška Tischlerja o povratku pregnancev, ki ga je naslovil britanski vojaški vladni v Celovcu.

Zbornik sicer ni neka sinteza dosedanjih in novih raziskav o pregonu slovenskih družin leta 1942, ker niti ni na voljo celotno arhivsko gradivo. Vendar pa, kot piše tudi Boris Jesih (Svobodna misel, 9. 7. 1993, str. 14), knjiga predstavlja pregled problematike o vzrokih in posledicah pregona 1942. Vsi prispevki, tako slovensko kot nemško pisani, so dopolnjeni z obsežnimi povzetki v drugem jeziku. Zanimiv pa je tudi sam koncept razprav, saj pisci vzporedno raziskujejo in opisujejo iste teme in iste dogodke ter prihajajo do podobnih ugotovitev, kar le-tem daje večjo znanstveno vrednost. Škoda, da v skrbno urejeni knjigi ni imenskega in krajevnege kazala.

Damijana Zelnik

Loški razgledi 38/1991. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1991. 339 strani.

Posebnost zbornika Loški razgledi je zagotovo redno izhajanje in vztrajanje pri konceptu interdisciplinarnosti. V pričujoči številki, ki je tudi to pot izredno bogata, je 23 avtorjev objavilo kar 33 prispevkov.

Namesto tradicionalnega jubilejnega članka Loški razgledi ob 90-letnici svojega dolgoletnega urednika in avtorja številnih razprav prof. Franceta Planine (roj. 26. 9. 1901) objavljajo njegovo avtobiografijo »Moje minulo službeno delo«; dopolnjuje jo Planinova bibliografija, ki jo je zbral Ludvik Kaluža. Žal pa prof. Planina objave ni dokončal, saj je 14. 1. 1992 umrl.

Judita Šega, zgodovinar-arhivist v Zgodovinskem arhivu Škofja Loka, v razpravi Železniške variante preko loškega ozemlja 1903–1931 na podlagi arhivskega gradiva in časopisnih poročil opiše boj za povezavo Poljanske in Selške doline z železnico, kar pa se ni nikoli uresničilo. O delovanju Občinskega odbora v Škofji Loki 1981–1941 piše zgodovinarica Nataša Budna. V razpravi prikaže predvsem delo na političnem in gospodarskem področju. Dodan je zelo koristen poimenski seznam občinskih odbornikov, svetovalcev in županov z strankarsko pripadnostjo, kjer je bilo to mogoče ugotoviti. Umetnostni zgodovinar Lev Menaše podrobno opiše drobno podobo Marije z nagnjeno glavo iz 17. stoletja; hrani jo kapucinski samostan iz Škofje Loke, kamor naj bi jo prinesel kapucinski misijonar.

Geolog Anton Ramovš je eden izmed najbolj zvestih sodelavcev Loških razgledov in je v svojih prispevkih obdelal takorekoč vse loško ozemlje, zato bi bilo smotno razprave o isti tematiki (o kamnosekih in portalih) združiti in objaviti v zbirki, ki jo izdaja Muzejsko društvo. Z razpravo O kamnoseku Andreju Podobniku iz Sovodnja nam je avtor prikazal delovanje kamnoseškega mojstra v prejšnjem stoletju.

Kratek zgodovinski pregled O zgodovini pokopališč v Železnikih je prispeval Ciril Zupanc. Prvo urejeno pokopališče naj bi bilo iz leta 1619 neposredno ob cerkvi.

Arhivist-umetnostni zgodovinar France Štukl objavlja v zborniku kar štiri članke. V razpravi o Zgodovini fotografov v Škofji Loki popisuje vse znane fotografije do današnjih dni. Zelo zanimiv je prispevek O visokih gostih na Loškem – škof Leopold, cesar Karel leta 1917, kralj Aleksander 1922 in Tito 1962. Nehote se nam ponuja razmislek o malih spremembah v načinu izkazovanja vdanosti prebivalstva vladajočim.

Glasbeni zgodovinar Franc Križnar je v počastitev 270-letnice prvega ohranjenega in delno v slovenščini zapisanega gledališkega besedila Škofjeloškega pasijona, ki ga je 1721 zapisal kapucin oče Romuald (Lovrenc Marušič), temeljito analiziral glasbeno dramaturgijo tega dela. Škofjeloški pasijon je prav gotovo za zgodovino Slovencev pomemben dokument.

Etnologinja Marija Stanonik v članku Etnolog in domači kraj razmišlja, kako rodbinski izvor lahko vpliva na raziskovalca. Čeprav je svoj rojstni kraj zapustila, še vedno živi z njim, upravičeno zatrjuje avtorica.

Sledijo trije prispevki, ki sodijo v rubriko Zapiski iz vojnih dni in obravnavajo narodnoosvobodilno vojno. Janko Mrovlj je piše o Delovanju gospodarstva med narodnoosvobodilno vojno 1941–1945 na Žirovskem. O Pevni med okupacijo in o komandirju Albinu Drolcu-Krtini piše Marijan Masterl.

V rubriki Zapiski in spomini sledita članka Vladimirja Žužka (Denarništvu na Loškem v preteklosti in sedanosti) in Franceta Štukla (O začetkih Komunalne banke v luči preteklosti in sedanosti). Žužek ugotavlja, da je Škofja Loka imela tri pomembne samostojne denarne zavode, hranilnice in posojilnice, prva prava bančna podružnica pa je pričela delovati šele leta 1947.

Omeniti velja tudi jubilejni zapis Ane Lavrič Ob sedemdesetletnici umetnostnega zgodovinarja Emilijana Cevca (roj. 5. 9. 1920); ta s svojim prispevki sodi v krog zvestih sodelavcev Loških razgledov že od